

ДЕРЖАВА З ПОЗИЦІЙ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Державна влада є одним з найбільш вивчених і одночасно дискусійних предметів юриспруденції. У зарубіжній науці державну владу зазвичай розглядають з позицій біхевіоризма, телеології, інструменталізму, структуралізму, конфліктології. У вітчизняній юридичній науці поширений погляд на державну владу як здатність і можливість держави за допомогою наявних засобів впливати на поведінку людей. У той же час юридична наука усе більш звертає увагу на зв'язаність влади з організацією впливу суб'єкта на об'єкт і активніше використовує досягнення інших наук. Серед них — антропологія, здобутки якої у вивченні державної влади є поки що доволі скромними, тоді як феномен влади у загальносоціальному сенсі слова не раз ставав об'єктом досліджень. Передусім, це праці засновника політичної антропології Людвіга Вольтмана, сучасного французького дослідника Жоржа Баладье, російських дослідників В. В. Бочарова, Н. Н. Крадіна, В. А. Попова, В. А. Тішкова. В. Ф. Халіпов визначає антропологію влади як науку про владу над людьми, що опирається на соціоприродні дані, здібності та можливості людини [1, 243].

Антропологія влади виступає як концепція, що, по-перше, охоплює сукупність уявлень про існування людини у світі влади, по-друге, про сприйняття влади підвладними. Ця концепція, як уявляється, може стати у пригоді дослідникам держави та державної влади. Принаймні антропологія влади здатна хитнути нібито незаперечну істину про виключно соціальну природу державної влади і протистояти поширенню уявлень про державу як суто бюрократичний та/або правовий механізм.

Влада, в тому числі державна, породжується також природою людини, її інстинктами, потребами, почуттями, інтересами. У свою чергу, уже в самій владі як феномені, породженому функціонуванням живих мислячих істот, мимоволі проявляються властивості та риси людини, що надають державній владі антропоморфний характер. Державна влада з позицій юридичної антропології постає не як пасивний інструмент, що служить інтересам суспільства в цілому, або класу, або соціальної групи тощо, а як активно діючий суб'єкт, що переслідує власні інтереси [2]. Дослідженню антропологічних закономірностей державної влади і присвячена ця стаття.

Як уявляється, своєрідній антропологічній науковій експертизі може бути піддана не тільки уся традиційна предметна сфера та інфраструктура державознавства: походження і сутність держави, її форми, функції, державний механізм тощо, але й нові аспекти теорії держави, а саме — співвідношення особистості та держави, образ держави у суспільній та індивідуальній свідомості тощо.

Антропологічне (а подекуди, органіцистське) розуміння онтології державної влади є одним з найдавніших концептів в історії політичної та правової

думки. Конфуцій розглядав державу як велику сім'ю, тобто бачив у державі людську істоту у системі споріднених зв'язків. Згідно з соціальною схемою Конфуція, правитель — «син неба» (знов-таки антропна характеристика державця) — лише на декілька сходинок підносився над главою сім'ї [3, 86]. Платон бачив в ідеальній державі справедливу людину, яка має ті ж інтелектуальні здібності та пристрасті, що й людина [4, 128]. І як тут не згадати знамените слівце Людовіка XIV, кинуте непокірному паризькому парламенту: «Ви думали, панове, що ви — це держава? Помиляєтесь, держава — це я!»

Ототожнення державної влади (і навіть держави) і людини властиве було не тільки давньосхідним та античним авторам, не тільки диктаторам та абсолютним монархам, але й мислителям-раціоналістам, які започаткували модерне державознавство. Так, на обкладинці найбільш відомого твору Томаса Гоббса «Левіафан», присвяченого теорії держави, держава була зображена у вигляді велетня, який складається з маленьких людей. Антропологічним забарвленням просякнуті договірні та конституційні акти модерних держав. Так, угода «батьків-пілігримів» з «Мейфлауера» (1620 р.) проголошувала, що вони об'єднуються у громадянський політичний організм, тобто надають своєму колективі колоністів рис живої істоти.

Герберт Спенсер, критикуючи підходи Платона та Гоббса, виробив власний не стільки антропологічний, скільки органіцистський підхід до онтології суспільства та держави, згідно з яким жива істота, людина, суспільство та його політична організація, тобто держава, володіють рисами схожості та відмінності: «І ті, й інші поступово зростають у масі своїй, помалу ускладнюються, а частини їх приходять до все більшої взаємної залежності; ті й інші продовжують жити як цілі, між тим як покоління складових їхніх одиниць одно за одним з'являються та зникають, — усе це різючі особливості, які проявляються політичними тілами поряд з усіма живими тілами...» [5, 306].

І в нашій дні антропологічний підхід до виявлення онтології державної влади проявляється у тому, що у суспільній правосвідомості їй приписуються властивості суто антропного характеру: наявність у держави власних інтересів (хоча в реальності у сучасній демократичній правовій державі у принципі не може бути інтересів, відмінних від інтересів громадянського суспільства), здатність викликати почуття та емоції (повага, заздрість, любов, зневага, ненависть, сподівання тощо), здатність підтримувати дружбу з іншими державами або ворогувати з ними тощо. З позицій антропологізму формується те, що сьогодні отримало у політології та іміджеології назву «образ держави» (у державознавстві окремі спроби привнесення цього поняття до предметної сфери теорії держави належать Л. С. Мамуту та Ю. М. Оборотову [6]). Л. С. Мамут йде навіть далі й говорить про те, що спостережувана людьми державність запам'ятовується в їхньому уявленні в одній із двох іпостасей: або у вигляді якоїсь асоціації (спільності) індивідів, або у вигляді окремої особи (групи осіб) [7].

Походження держави є тим складовим елементом теорії держави, що зазнав найбільшого впливу антропологізму. Передусім, його рисами відмічена

аристотелівська концепція, в якій людина, як політична, тобто здатна спілкуватися з іншими, тварина є початком усіх форм організації суспільного життя — від сім'ї до держави. Патерналістські та патріархальні теорії походження держави (Конфуцій, Р. Фільмер), різні варіанти органічної теорії (Г. Спенсер, Р. Вормс та ін.), нарешті, психологічні теорії походження держави так чи інакше були людиноцентричними. Як уявляється, антропологічний підхід до виникнення держави певною мірою простежується також у змішаній, або багатофакторній теорії походження держави.

З позицій юридичної антропології по-новому постає така усталена характеристика держави, як її форма. Загальновідомо, що формою держави є спосіб організації та функціонування державної влади, що зумовлюється багатьма різноманітними чинниками. Але, як правило, характеристика форм держави ніколи не включає антропологічної складової, що, як уявляється, суттєво її збіднює. Принаймні форма державного режиму суттєво від неї залежить. Так, тоталітарним прийнято вважати лише той державний режим, який передбачає певні людські властивості правителя, а саме — наявність у нього харизми лідера, здатності нав'язувати свою волю та свою ідеологію підвладним не тільки правовими, переважно раціональними, але й ірраціональними засобами. Слід зазначити, що обожнювання (неважливо, реальне чи удаване) правителя має не тільки суто психологічний, але й юридичний вимір, зокрема, може закріплюватися в антропоморфній титулатурі (батько народів, мати вітчизни, син бога, син неба та ін.). Так, Петро I у 1721 р. офіційно отримав від Сенату титул «Батька Вітчизни». У 1936 р. Сталін у передовій статті газети «Правда», яка була рупором державно-партійної влади, уперше був названий «Батьком народів» і ця титулатура набула характеру офіційної.

Антропологічний портрет державної влади буде неповним без усвідомлення її моральних основ. Так, у часи Конфуція зародилось уявлення про моральні чесноти як неодмінну перепустку до державної посади. І хоча воно не повсюдно стало перешкодою для усіх негативних проявів державної влади, відзначимо, що в історії є багато прикладів прогресивного впливу саме загальнолюдської моральності на розвиток державних інститутів. Пригадаймо, що перший президент США Джордж Вашингтон з моральних міркувань відмовився стати довічним президентом і навіть балотуватися на третій строк. «Прецедент Вашингтона» заклав міцну підвалину інституту протидії диктатурі у США. Взагалі, та обставина, що батьками-засновниками США стали такі високоморальні, патріотично налаштовані та гуманні особистості, як Бенджамін Франклін, Томас Джефферсон, Джордж Вашингтон, безумовно, «підняло планку» вимог до людських чеснот державного діяча або чиновника у цій країні і, так би мовити, задало правильний тон процесу державотворення. По сей день президент США усіма, навіть тими, хто за нього не голосував, вважається найбільш шанованим політиком. Джордж Вашингтон, Авраам Лінкольн, Теодор та Франклін Рузвельти, Джон Кеннеді, Рональд Рейган, а тепер і Барак Обама (останній навіть породив таке явище, як обамоманія) розглядаються не тільки як незаперечні лідери нації, але й як взірці для поведінки пересічних громадян.

Уявляється, що законодавче врегулювання питання про моральність претендента на державну посаду має високий рівень кореляції з процесами революційних змін у державному ладі. Так, не випадково, в Албанії у 1995 р. був прийнятий Закон про верифікацію моральності посадових осіб та інших осіб, зв'язаних з обороною демократичної держави. Певною мірою до нього подібні закони про люстрацію, ухвалені у Чехії та Польщі.

Взагалі антропологічний вимір державних інститутів та державної служби не є чужим і для законодавця. Це проявляється, передусім, у нормативних вимогах досягнення певного віку, наявності життєвого досвіду, розумності та моральності для зайняття певної посади. Так, за Законом про мирових суддів 1979 р. у Великій Британії переважна більшість мирових суддів (всього їх приблизно 30 тис. осіб) призначається на громадських засадах від імені королеви з урахуванням таких характеристик: середній вік (від 27 до 65 років), середній рівень достатку, бездоганна репутація, проживання у місцевості, де функціонує відповідний суд. Коллегія для розгляду справ про правопорушення неповнолітніх призначається з урахуванням ще однієї вимоги — хоча б один суддя має бути жінкою. Взагалі, формування органів ювенальної юстиції і в інших країнах містить вимогу гендерного паритету, що є ще одним проявом врахування антропологічного фактора у державотворенні та розвитку державних інститутів.

Однією із складових юридичної антропології як науки є вивчення міфу як частини державного та правового життя. Міфічні уявлення про державну владу простежуються не тільки у традиційних суспільствах (що майже вичерпно проаналізовані класиками антропології), але й модерних і навіть постмодерних. Серед них — міфи про мудрого правителя — філософа на троні, про правову державу та демократію, про всемогутність держави або правителя держави, про універсально-взірцевий або, навпаки, унікальний характер своєї державності тощо. Як приклад такого універсалістського державницького міфу можна навести слова президента Джорджа Буша, сказані ним перед випускниками Вест-Пойнту у 2002 р.: «На кінець XX століття вижила і виявилась дієздатною тільки одна-єдина модель прогресу людства», тобто західна демократія. І — прямо протилежний приклад — наголошування багатьма політиками і політологами на унікальності Російської держави як багатонаціональної, полірелігійної, розташованої у двох частинах світу та ін.

Особливо слід зупинитись на міфологізації державного правителя, яка, як уявляється, найбільш потужний потенціал має у суспільствах з досучасною політичною культурою (культурою підданства — за типологією Г. Алмонда [8, 599]) або у суспільствах з державним апаратом, який ще не перетворився на майже автоматично працюючий бюрократичний механізм. Таким є феномен Чингісхана в Імперії Монголів, Сталіна у Радянському Союзі і як найкращий зразок — Кім Ір Сена у Північній Кореї, який має усі ознаки героїчного міфу [9, 29–30] (чудесне або принаймні незвичне народження, важке дитинство та/або юність, вигнання за межі свого соціуму, випробування та боротьба з ворогами, знаходження вірних соратників, дивовижні подвиги,

загадкова смерть). Цей феномен щодо недавнього минулого Росії висвітлений А. В. Захаровим [10].

Але й демократична державність, для якої характерна інша політична культура — «культура участі» за типологією того-таки Алмонда, не є чужою антропологічній темі. В основі сучасної демократичної теорії лежить вироблений Арнольдом Геленом концепт відкритої людини. На його думку, біологічна недосконалість людини зумовлює її відкритість до світу, пластичність, здатність до змін та діяльності [11], в тому числі — політичної. Такий погляд на людину лежить в основі максимальної демократизації суспільного життя, розвитку «демократії участі». Так, на думку Ральфа Дарендорфа, демократія постає як найбільш гідний, «людський» спосіб буття людини у соціальному світі, завдяки якому у неї є шанс повної самореалізації та творчого розвитку, а політичною умовою такої реалізації є правова держава [12]. Отже, такий розгляд відносин людини та держави через антропологічну призму дозволяє «зняти» нібито вічну суперечність «особистість — держава». Ці одвічні конкуруючі та ворогуючі сутності проявляються з іншого боку: держава як один із варіантів самореалізації людини, а держава — як своєрідне дзеркало людської особистості, в якому відображені людські, антропні риси.

Уявляється, що антропологічний підхід до держави та державності на відміну від соціологічного або суто юридичного підходу дозволить актуалізувати проблеми гуманізації державної політики, захисту людини від жорстких політичних технологій, бездушної машини влади, з одного боку, і побачити «людське обличчя» у держави — з іншого. Такий підхід відкриває нетрадиційні шляхи до осмислення відносин особистості та державної влади і утвердити, нарешті, гасло, яке поки що залишається декларативним, про те, що не людина існує для держави, а держава для людини. Як видається, осмислення феномена демократичної правової соціальної держави може бути плідним напрямом для подальших пошуків у сфері антропології держави та державної влади.

Література

1. Халипов В. Ф. Кратология как система наук о власти : монография / В. Ф. Халипов. — М. : Республика, 1999. — 303 с.
2. Ясаи Э. Государство / Энтони де Ясаи ; пер. с англ. Г. Покатовича под ред. Ю. Кузнецова. — М. : ИРИСЭН, 2008. — 410 с. — (Серия «Политическая наука»).
3. Переломов Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая / Л. С. Переломов. — М. : Наука, 1981. — 333 с.
4. Платон. Государство // Собрание сочинений : в 4 т. / Платон. — М. : Мысль, 1994. — Т. 3. — С. 79–420. — (Философское наследие ; т. 117).
5. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Герберт Спенсер ; пер с англ. под ред. Н. А. Рубакина. — Мн. : Соврем. литератор, 1998. — 1407 с.
6. Оборотов Ю. Образы государств в глобализующемся мире // Закон и жизнь. — 2004. — № 8. — С. 4–8.
7. Мамут Л. С. Образ государства как алгоритм политического поведения // Общественные науки и современность. — 1998. — № 6. — С. 85–97.
8. Алмонд Г. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций / Габриэль Алмонд // Антология мировой политической мысли : в 5 т. — М. : Мысль, 1997. — Т. 2 : Зарубежная политическая мысль XX в. — С. 592–610.

9. Мелетинский Е. М. Мифологическое мышление. Категории мифов // От мифа к литературе. — М. : РГГУ, 2000. — С. 24–31.
10. Захаров А. В. Народные образы власти // Полис. — 1998. — № 1. — С. 23–35.
11. Гелен А. О систематике антропологии : пер. с нем. / Арнольд Гелен // Проблема человека в западной философии. — М. : Прогресс, 1988. — С. 152–200.
12. Куркин Б. А. Антропология политико-правовой теории в ФРГ // Правоведение. — 1984. — № 2. — С. 54–61.

Анотація

Завальнюк В. В. Держава з позицій юридичної антропології. — Стаття.

З позицій антропологічної парадигми проаналізовані теорії походження і сутність держави, її форми, співвідношення особистості та держави, образ держави у суспільній та індивідуальній свідомості. Зроблений висновок, що антропологічний підхід до держави та державності на відміну від соціологічного або суто юридичного підходу дозволить актуалізувати проблеми гуманізації державної політики та захисту людини від зловживань державної влади.

Ключові слова: юридична антропологія, теорії походження держави, моральні основи держави, образ держави, міфи про державу.

Аннотация

Завальнюк В. В. Государство с позиций юридической антропологии. — Статья.

С позиций антропологической парадигмы проанализированы теории происхождения и сущность государства, его формы, соотношение личности и государства, образ государства в общественном и индивидуальном сознании. Сделан вывод, что антропологический подход к государству и государственности в отличие от социологического или чисто юридического подхода позволит актуализировать проблемы гуманизации государственной политики и защиты человека от злоупотреблений государственной власти.

Ключевые слова: юридическая антропология, теории происхождения государства, моральные основы государства, образ государства, мифы о государстве.

Summary

Zavalnyuk V. V. State from the Position of Legal Anthropology. — Article.

From the standpoint of anthropological paradigm of the origin and essence of the state, its forms, correlation of individual and the state, image of the state in the social and individual consciousness are analysed. The conclusion is made that the anthropological approach to the state and state authority as opposed to sociological or purely legal approach updates issues of humanization of the state policy and human protection against abuses of the state power.

Keywords: legal anthropology, origin of the state theories, the moral foundation of the nation, image of the state, myths of the state.

УДК 35.08:347.963(477)

С. І. Нечипоренко

ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ ЯК РІЗНОВИД ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

В умовах розбудови державності особливого значення набуває публічна служба як невід'ємний атрибут функціонування сучасної держави. Розгляд публічної служби у найбільш широкому розумінні дозволяє по-новому з'ясувати сутність та ознаки кадрового наповнення апарату державної влади. Особливо